

identity, effective professional business person, her psychological well-being, makes it harmonious development as a stakeholder

The basic form of art therapy work with clients. The estimate of art therapy and its prospects in the prevention of stress. It is concluded that psychological training – the optimal form of psychological care aimed at maintaining mental health.

The article states that the effective way to maintain mental health is the use of art therapy – training carried out by means of art. They are good that are independent of cultural experiences and social status, are particularly "soft" in comparison with other methods. Art therapy includes methods that use non-verbal language arts for personal development and enable contact with deep spiritual aspects of life, from the inner reality, consisting of thoughts, feelings, perceptions and experiences. Art therapy is based on the fact that artistic images can help a person understand himself and through creative expression to make their lives happier.

It is concluded that, despite the enormous possibilities and obvious advantages of art therapy as a method of treatment and correctional impact on the individual and the group to date, the possibility of art therapy in the treatment, rehabilitation and postrehabilitation used is not enough, but the practical application of art therapy not limited to age and special problems of clients. It should be emphasized that art therapy still has limited use in the diagnosis, correction and prevention of professional deformation and destruction, the causes of which are institutional, ideological and economic factors.

Keywords: psychological help, psychological training, mental health, art therapy, prevention of stress, future doctors.

Отримано: 11.07.2014 р.

УДК К159.9..37.036-053.88

Гончарова Л.А.

РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Гончарова Л.А. Розвиток творчої активності людей похилого віку. У статті виявлено зміст основних підходів до вивчення психолого-педагогічного впливу на творчий розвиток в похилому віці. Результатом теоретичного дослідження стало виокремлення основних психолого-педагогічних підходів до розвитку творчої активності особистості в похилому віці, виявлено можливість психолого-педагогічного впливу на розвиток творчої активності людей похилого віку та виокремлено зовнішні психологічні чинники розвитку творчої активності людей похилого віку.

Ключові слова: творчість, розвиток, активність, творча активність, похилий вік, психологічні чинники, психолого-педагогічний вплив.

Гончарова Л.А. Развитие творческой активности людей пожилого возраста. Результатом теоретического исследования стало выделение основных психолого-педагогических подходов исследования влияния на раз-

витие творческой активности в пожилом возрасте, определены направления психолого-педагогического влияния на развитие творческой активности людей пожилого возраста и выделены внешние психологические факторы развития творческой активности людей пожилого возраста.

Ключевые слова: *творчество, развитие, активность, творческая активность, пожилой возраст, психологические факторы, психолого-педагогическое влияние.*

Постановка проблеми. Різноманітні аспекти дослідження проблеми розвитку творчої активності особистості розглядаються у працях Б. Ананьєва, Д. Богоявленської, Л. Виготського, Дж. Гілфорда, В. Дружиніна, С. Максименка, Я. Пономарьова та багатьох інших [2; 8]. У різних наукових поглядах на творчу активність особистості простежуються певні загальні риси, такі як розуміння її як складної якості особистості з акцентуванням уваги на ініціативі творчого суб'єкта та неповторного індивідуального образу, пошуків і відкриття нового. Разом із тим, багато невирішених проблем психології творчості залишається в межах вікової та педагогічної психології, як то питання походження, структури й розвитку активності людей похилого віку, діагностики особливостей креативності особистості на різних етапах онтогенезу, проблему педагогічного керування творчим процесом, індивідуального підходу до розвитку активності в похилому віці та багато інших. Питанням розвитку творчих здібностей займалися як зарубіжні (А. Адлер, Д. Векслер, Дж. Равен, О. Озборн, П. Торренс) [2; 4; 6], так і вітчизняні (С. Костроміна, Є. Холостова, І. Газман, А. Асмолов, Є. Ісаєв, Я. Пономарьов) [2; 6; 7] вчені. Також ряд вчених приділяли увагу дослідженню проблеми творчого розвитку людей похилого віку (Н. Шахматов, М. Савчин, О. Березіна та ін.) [6].

Актуальність теми дослідження пов'язана з сучасними уявленнями про неперервність процесу розвитку особистості протягом усього життя. Підвищений інтерес до цієї проблеми обумовлений збільшенням тривалості життя і демографічного постаріння населення, яке привело світове співтовариство до пошуків глобальних світових стратегій оптимізації свого шляху з окремою розробкою програм розвитку особистості в похилому віці. У зв'язку із необхідністю збереження здоров'я і довголіття старшого покоління велике значення має психолого-педагогічний вплив на розвиток творчої активності людей похилого віку, створення атмосфери довіри, безощіночності, прийняття та співпереживання, що здатна зняти тривогу у навчаючихся дорослих, котра, як відомо з досліджень П. Торренса [2], блокує пізнавальні процеси та викликає психосоматичні розлади.

Аналіз останніх досліджень. Питання розвитку в похилому віці досліджувалося багатьма науковцями (Л. Анциферова, Г. Крайг, О.

Краснова, А. Лидерс, Є. Чуєва, М. Єрмолаєва, Н. Єрмак та ін.) [1; 7; 8]. Останні розробки у цьому напрямку (О. Березіна, В. Наумова, Н. Єрмак та ін.) [1; 6; 7] розкривають питання особистісного потенціалу літньої людини та її життєвих ресурсів, але питання творчого розвитку у похилому віці залишається малорозкритим.

Соціальна значимість та недостатня розробленість зумовили вибір нашої теми дослідження. **Метою статті** є дослідження методів психолого-педагогічного впливу розвитку творчої активності людей похилого віку та виокремлення зовнішніх психологічних чинників розвитку творчої активності людей похилого віку.

Виклад основного матеріалу. В сучасному світі, завдяки збільшенню тривалості життя, постає питання безперервності розвитку особистості протягом життя та можливостей особистісного розвитку людини похилого віку, затребуваності її трудових і особистісних ресурсів та вияву її особистісної і творчої активності (Л. Анциферова; Є. Рибалко; М. Єрмолаєва; А. Лидерс; В. Дружинін; Е. Чуєва; О. Краснова; О. Березіна; В. Наумова) [6; 7; 8]. У психологічній науці проблема розвитку в період похилого віку розглядається у двох напрямках: перший підхід розглядає період пізньої зрілості, як період компенсації і адаптації (О. Краснова; А. Лидерс; М. Єрмолаєва; П. Балтес; і др.) [1]; другий підхід передбачає наявність потенціалу прогресивного розвитку в похилому віці (В. Франкл; Б. Ананьєв; Л. Анциферова; М. Єрмолаєва, О. Березіна; і др.) [6; 8]. В. Фролькіс [6; 8] довів, що старіння є внутрішньопротирічний процес, де поряд з виникненням механізмів порушення обміну речовин та функцій організму також протікають процеси мобілізації важливих пристосувальних механізмів антистаріння, що сприяють адаптації життєдіяльності організму як "вітаукт", направлені на стабілізацію його життєздатності, збільшення активності і тривалості життя [6]. Н. Александрова [7; 8] доводить, що такі поняття, як "зворотний розвиток", "інволюція", не відповідають самій природі процесу старіння. Б. Ананьєвим [2] показано гетерохронність людини як результату незбігів у часі настання зрілості індивіда, особистості й суб'єкта [2, с. 91].

Індивідуальність і варіативність старіння, наявність механізмів спротиву тотальній інволюції в період похилого віку зумовлюють вірогідність неперервності процесу розвитку протягом життя (К. Абульханова-Славська; Л. Анциферова; А. Асмолов; А. Бодальов; Е. Еріксон; П. Балтеса ін.) [1; 11]. В. Пряжніков [6; 8; 9] визначає соціальну ситуацію розвитку людей похилого віку та їх провідну діяльність як "пошук себе" в новій якості, пробу своїх сил в самих різних видах діяльності – це самовизначення методом "спроб і помилок"; знаходження нових контактів в суспільній

чи триваючій професійній діяльності, у дозвіллевих захопленнях пенсіонери змінюють одне захоплення за другим, спростовуючи уяви про їх "ригидність": вони досі продовжують шукати себе, шукати сенси в різних діяльностях згідно принципу: "Поки я роблю хоч щось корисне для оточуючих, я існую і потребую до себе поваги" [9, с. 132].

Одним з основних напрямків у психології старості є психологія розвитку (В. Франкл, Е. Еріксон, К. Юнг) [1; 9]. К. Юнга [1] в похилому віці вбачає нові можливості для саморозвитку, так як не треба встановлювати стільки зовнішніх зв'язків для форсованої соціалізації, а людина поглинута внутрішньою роботою самопізнання (самореалізації), котру науковець назвав "індивідуацією". Людина може віднайти новий повновісний розвиток своєї особистості і в цьому віці здатна прийняти в своєму "Я" як "жіноче", так і "чоловіче" начало і має своїм обов'язком виробити цілісний погляд на життя, результатом якого є стійка і норавлива рівновага [9]. Дослідження джерел розвитку особистості в похилому віці (В. Франкл; К. Альбуханова-Славська; Л. Анциферова; А. Лідерс; Е. Еріксон та ін.) [1; 6] вказує, що визнання старіючою людиною домінування власної ролі в активному формуванні свого життя виступає під ґрунтям прогресивної життєвої позиції.

Л. Анциферова [4] сформулювала кілька положень щодо розвитку особистості періоду похилого віку, які засновано на ідеї одночасного зниження психічних можливостей та їх збагачення: "інволюційні зміни співвідносяться з новоутвореннями прогресивного характеру, направлені на подолання деструктивних явищ геронтогенезу і досягнення нового рівня самовтілення особистості у світі" [4, с. 89], а наявність здібностей та навичок адекватно співвідносити зовнішні умови з власними домаганнями, цілями та мотивами, усвідомлення й прийняття сформованої системи цінностей власного життя дозволяють особистості в похилому віці вести самостійне, активне, відповідальне й наповнене смыслом життя. Перевага старості знаходить своє вираження в тому, що форма і вид зайнятості вибираються самою людиною: уся справа в тому, щоб у старості було це бажання вибирати, а форма і характер зайнятості мають другорядне значення і можуть бути самими різними; прагнення до діяльності і зайнятості – це те, що наповнює життя в старості життям, вважає Н. Шахматов [9].

У старості виникає здатність до узагальнення надзвичайно багатотороннього, широкого і всезростаючого досвіду та може піднести людину на таку висоту духу і таку високу точку огляду, де всі буденні проблеми не досягають і слабого наближення до дальніх горизонтів життя [8]. Дослідження К. Страшникової і М. Тульчинського [6] довели, що одним з проявів процесу реституціалізації в старості формування мотиву діяльності з естетичною направленістю. О. Березіна [6] виявила, що при "правильно-

му" підходить до старіння пізня дорослість може стати періодом розвитку й творчого розквіту, де збереженню високої життєздатності й працездатності людини у похилому віці сприяють: рівень освіченості, рід занять, зрілість особистості та ін. Багато чоловіків та жінок, що досягли пенсійного віку, показують високу збереженість здоров'я й інтелектуально-мнестичних функцій [6], а при вивченні творчої активності осіб похилого віку [6] виявлено, що потребу в самовираженні (писати вірші, малювати, щось вивчати та ін.) відчувають 74% людей. Науковець [6] дійшла висновку, що творчий розвиток особистості в період пізньої дорослості призводить до активізації адаптаційних механізмів особистості й зниження впливу негативних чинників на процеси старіння, а творча активність з віком нікуди не зникає, а лише по-іншому формовиявляється.

Внутрішні і зовнішні психологічні чинники є умовою, рушійною силою, спонукання до творчості, що визначаються навколишнім середовищем і генетичною зумовленістю (Р. Шмідт) [6] та поділяються на стимулятори та інгібітори, які стимулюють чи вповільнюють розвиток творчої активності людей похилого віку. Особистість у творчій діяльності в межах системного психолого-педагогічного впливу, розглядається як суб'єкт творчої активності і творець процесів культурного виробництва, що має на увазі ініціативність особистості, вибірковість, свободу вибору і переваг, високий рівень самостійності [7], де одночасно тематична група передбачає велику ступінь організованості ходу занять, що досягається інтерактивністю процесу шляхом фокусування уваги учасників на значимих темах занять і технології процесу й складає основу цілеспрямованості творчої діяльності.

Інші дослідження з проблем особистісної адаптації визнає процес творчої діяльності в якості варіанту захисно-приспосувальної копінг-стратегії, котра має відносно високоорганізований комплексний характер і активізує фізичну, емоційну, когнітивну і поведінкову сфери особистісного функціонування (В.А. Абабков, М. Перре; R.S. Lazarus) [7]. Так, А.І. Копитін [8] вважає, що процесу художньої творчості притаманна адаптивна поведінка, котра стимулює комунікативні потреби особистості, слугує відволіканням від негативної ситуації, що є ефективним механізмом зниження перешкоди входженню учасника на етапи актуалізації і оптимізації особистісних ресурсів періоду похилого віку, як мобілізація латентного ресурсу, розрешення протиріч життєдіяльності та прийняття себе в новому статусі, суттєво впливаючи на розвиток соціальних навичок спілкування та розвиток творчого потенціалу.

Коли попередні задачі розвитку вирішено [1], то люди похилого віку здатні просуватися до наступної задачі, якою для похилого віку є розвиток его-інтеграції, що включає рефлексію і самопроявлення. За по-

зитивних результатів цього процесу всі "Я"-компоненти можуть бути прийняті як інтегровані, тобто еґо-інтеґрацію завершено [1], а негативний результат процесу викликає настання депресії, відчай. "Я"-образ є результатом і передумовою розвитку особистісної ідентичності людини на всіх його вікових етапах, а досягнення ідентичності для людини, на думку дослідників, пов'язано з почуттям цілісності власного "Я" [1], де розгорнутість і збереження ідентичності – це сенс життєвого шляху людини. Суть розвитку особистості полягає в оволодінні відповідними соціальними ролями на все більш високому рівні, реалізації своїх здібностей, бо в кожній людині закладено здатність до творчості [2]. У психології, на наше переконання, є недостатньо вивченим усвідомлення особистістю похилого віку потреби в творчій реалізації особистісного досвіду відносин зі світом, набутого на попередніх етапах життя. При цьому на етапі похилого віку використання набутого особистісного досвіду ускладнено переживанням наростаючої безпорадності, невизначеності і зниження рівня рефлексивності, а через вповільнення фізіологічних та психічних процесів існує нагальна потреба збереження повноцінного функціонування загального механізму психіки, виокремленого С. Максименком [6], а саме – опредметнення, яке являє собою форму власне творчої активності.

Механізмом розвитку творчого потенціалу та адаптивним ресурсом соціалізації, на думку науковців [7; 8], є фантазія, а уява – основа творчого процесу, що пов'язана з дійсністю, бо створюється з пережитих людиною подій, колишнього досвіду, тож творча діяльність залежить від набутого досвіду, і чим різноманітніший досвід, тим багатша уява, має спрямованість і є емоційним зв'язком. Групова "арт-терапія" у соціально-педагогічній роботі характеризується орієнтуванням на творчий простір, який відображає процес взаємодопомоги в емоційній та вольовій сфері особистості, де творча взаємодія в групі дає змогу підтримувати почуття гідності й позитивного "Я"; відчувати поступ в особистісному зростанні; бути самим собою і розвивати творчий потенціал, що має соціалізуючий вплив на людину похилого віку, впливає на її почуття та поведінку [8]. О.І. Копитін [8; с. 69] виділяє такі чинники "арт"-впливу: художня експресія (відреагування, катарсис, імітація, фантазування, універсальність та індивідуалізація переживань, психічний досвід); психотерапевтичні стосунки (відчуття довіри та безпеки в групі, ідентифікація місця в груповій динаміці, згуртованість, міжособистісні моделі, взаємодопомога, соціальний досвід усвідомлення цінності спілкування та спільної творчості); інтерпретація та зворотній зв'язок (осмислення і вербалізація індивідуальних і колективних переживань, самодіагностика, інтерпретація малюнків, рефлексія, когнітивний досвід).

Психолого-педагогічні принципи [7] виявлення творчого потенціалу полягають у тому, що усі вправи в груповій роботі мають бути побудовані на принципах поступового виявлення творчого потенціалу: здатності до виявлення творчого потенціалу; експресивних переживаннях; нагородженні досвіду творчого самовираження; самоактуалізації в процесі рефлексії; здатності використовувати вправи з метою самодопомоги; критичності щодо деструктивних засобів виявлення творчого потенціалу. Серед дидактичних принципів, обумовлюючих соціально-розвивальний ефект розглянуто: толерантне прийняття й сприйняття: відсутність оцінки, критики, порівняння; опори на позитивне: прагнення досягти кращого; опора на унікальність, неповторність; безпечної творчості: конфіденційність, хороше самопочуття; спонтанної творчості: свобода у виборі, право експериментувати; імпровізації самовираження, розкутість [7].

Як впливає з наших теоретичних досліджень, застосування "арт"-впливу до людей похилого віку існує в умовах освітнього процесу мислення. Робота фантазії виявляється в візуальних образах і лише потім – у словах. Образотворча робота безпечний і природний для літньої людини вид діяльності, "транзитний простір" (Р. Гудман, Д. Джонсон) [6; 7]. Так Л.С. Виготський [1] вважав малювання своєрідним оповіданням про свій розвиток і формування окремих систем психіки. Люди похилого віку, порівняно з молодшими, менш спонтанні та часто менше здатні до рефлексії своїх почуттів та поведінки (П. Балтес) [9]. Художній метафоричний образ це посередник між внутрішнім світом людини похилого віку та оточуючою реальністю, де через образи відбувається встановлення зв'язку з глибинно-психологічними та міфологічними пластами колективного несвідомого [7]. Використання "арт-терапевтичних" методів розвиває схильність до аналізу продуктів власної творчості, рефлексії своїх психологічних особливостей, де "арт-терапія" відіграє значну роль у переживанні та зміцненні ідентичності, розробці нових, більш відповідних логіці внутрішнього розвитку особистості й суспільства патернів поведінки [8].

Принципи педагогічно-психологічної взаємодії, ідентичні в гуманістичній теорії, визначав Х. Джайнотт [8; с. 185]: підтримувати у людини похилого віку почуття власної гідності, стійкості позитивного образу "Я"; розмовляти про ситуацію, вчинок та його наслідки, а не про особистість і характер самої людини похилого віку; помічати прогрес в особистісному зростанні, порівнюючи людину з нею собою, а не з іншими людьми; не використовувати негативних оцінних суджень та програмування, не навішувати "ярлики"; не нав'язувати людині способи діяльності та поведінки всупереч її бажанню; приймати та схвалювати всі продукти творчої діяльності людини незалежно від змісту, форми, якості. Природна спонтанність,

експресія, відсутність рольової маски допомагають викликати відповідну емоційну реакцію людини похилого віку, а педагог-психолог поділяє з кожною людиною відповідальність за її особистісний розвиток, за порушення в її внутрішньому стані, в думках, почуттях, бажаннях, переживаннях, діях не формуючи особистість, намагаючись "відділити" в заздалегідь вигадану форму, а допомагає відкрити в собі позитивне, те, що раніше було приховане, порушене (К. Роджерс) [9].

Малюнок людини похилого віку, на нашу думку, має діагностичні та терапевтичні можливості, несе особливу інформацію про стан здоров'я старіючої людини; малювання можна розглядати як спеціальну техніку для збалансованості внутрішнього стану фізичних, психічних й емоційних якостей у неперервному розвитку особистості, і в цьому процесі "ведучою" є сама старіюча людина. Комплексний аспектний аналіз малюнка корисний при оцінці стану здоров'я, виборі адекватного методу оздоровлення, психотерапевтичних процедур, психологічної корекції та соціальної роботи, а використання геронтопсихологом терапевтичного малювання в терапевтичній роботі дозволяє розширити діапазон гуманістично орієнтованих способів досягнення психолого-педагогічних цілей. Важливим, на наш погляд, є створення, підтримка і корегування атмосфери творчої безпеки, що передбачає рівноправність, безоціночність продуктів творчої діяльності (передбачуваність їх суб'єктивної новизни), охоплення й включеність у подію, свободу вибору особистісних переваг взаємовідносин в групі, що забезпечує сприятливі умови продуктивності творчого процесу, стимулювання особистісної активності учасників в ході занять, де групова динаміка слугує механізмом компенсації втрати довгої професійної діяльності і актуальним джерелом зовнішнього соціального ресурсу.

Творчі прояви людей похилого віку, на нашу думку, можливі за певних умов, до яких Л. Анциферова [4] відносить внутрішню потребу бути зайнятим; конструктивну психологічну установку та довіру до інших; адекватне сприйняття теперішнього; оптимальне ставлення до майбутнього; відносно різносторонні інтереси, направлені на себе і на інших; позитивне вирішення задач пройдених етапів життя; життєвий досвід; мудрість; психологічну незалежність; здатність і потребу до соціальних контактів. Тому, на нашу думку, в похилому віці надання сенсу життя, переживання його цінності й унікальності, осмислення і усвідомлювання величезного життєвого досвіду: стосунків зі світом, самопізнання, саморегуляції, самоорганізації та неповторності й екзистенційної кінечності пройденого життєвого шляху, спонукають людину похилого віку до розвитку творчої активності, як подальшої творчої самореалізації.

Висновки. Аналіз проведених досліджень дозволив дійти висновку, що творча активність з віком не зникає і має здатність до розвитку за певних умов психолого-педагогічного впливу. В результаті проведеного дослідження нами було визначено такі зовнішні психологічні чинники розвитку творчої активності, як прийняття і безоціночність середовища, організація психолого-педагогічного середовища, атмосфера творчої безпеки, тоді як сучасність породжує потребу пошуку нових можливостей творчого розвитку людей похилого віку через актуалізацію накопиченого досвіду і досягнень особистості на попередніх етапах онтогенезу. Похилий вік може виявитися найприємнішим часом життя, якщо завідомо дотримуватися певних правил: підтримувати здоров'я упродовж усього життя; мати улюблену справу, котрою можна займатися в даних умовах; зберігати оптимістичну налаштованість; бути внутрішньо незалежним від інших людей і довілля та розвивати творчу активність, зокрема за допомогою психолого-педагогічного впливу.

Список використаних джерел

1. Александрова Н.Х. Особенности субъектности человека на поздних этапах онтогенеза : дисс. д-ра психол. наук : 19.00.13 / Александрова Наталия Христовна. – М., 2000. – 212 с.
2. Ананьев Б.Г. Задачи психологии искусства // Художественное творчество. Сборник. – Л. : Наука, 1982. – С. 236-242.
3. Аникина В.Г. Психотехническая модель рефлексии: теоретические основания и описание // Психологический журнал. – 2010. – Т. 31. – № 6. – С. 50-56.
4. Анцыферова Л.И. Психология старости: особенности развития психологии личности в период поздней зрелости // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – №3. – С. 86-99.
5. Архипова О.В. Обучение как условие успешной адаптации пожилых людей в стационарных условиях : дисс. канд. психол. наук : 19.00.07 / Архипова Оксана Владимировна. – М., 2011. – 252 с.
6. Березина О.О. Индивидуально-психологические чинники особистісного розвитку в період геронтогенезу : автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / Олена Олександрівна Березина. – К., 2012. – 19 с.
7. Брушлинский А.В. Проблема субъекта в психологической науке / А. В. Брушлинский // Психол. журн. – 1993. – № 6 – С. 137-146.
8. Наумова В.А. Оптимизация личностного ресурса на этапе поздней зрелости : дисс. ...канд. психол. наук : 19.00.13 / Валентина Александровна Наумова. – П.-Камчатский, 2013. – 209 с.

9. Шахматов Н.Ф. Психическое старение: счастливое и болезненное. – М. : Медицина, 1996. – 304 с.

Spisok vikoristanix dzherel

1. Aleksandrova N.H. Osobennosti sub#ektnosti cheloveka na pozdnyh jetapah ontogeneza : diss. d-ra psihol. nauk : 19.00.13 / Aleksandrova Natalija Hristova. – M., 2000. – 212 s.

2. Anan'ev B.G. Zadachi psihologii iskusstva // Hudozhestvennoe tvorchestvo. Sbornik. – L. : Nauka, 1982. – S. 236-242.

3. Anikina V.G. Psihotekhnicheskaja model' refleksii: teoreticheskie osnovanija i opisanie // Psihologicheskij zhurnal. – 2010. – T. 31. – № 6. – S. 50-56.

4. Ancyferova L.I. Psihologija starosti: osobennosti razvitija psihologii lichnosti v period pozdnej zrelosti // Psihologicheskij zhurnal. – 2001. – T. 22. – №3. – S. 86-99.

5. Arhipova O.V. Obuchenie kak uslovie uspeshnoj adaptacii pozhilyh ljudej v stacionarnyh uslovijah : diss. kand. psihol. nauk : 19.00.07 / Arhipova Oksana Vladimirovna. – M., 2011. – 252 s.

6. Berezina O.O. Individual'no-psihologichni chinniki osobistisnogo rozvitku v period gerontogenezu : avtoref dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. psihol. nauk : spec. 19.00.07 "Pedagogichna ta vikova psihologija" / Olena Aleksandrivna Berezina. – K., 2012. ? 19 s.

7. Brushlinskij A.V. Problema sub#ekta v psihologicheskoj nauke / A. V. Brushlinskij // Psihol. zhurn. – 1993. – № 6 – S. 137-146.

8. Naumova V.A. Optimizacija lichnostnogo resursa na jetape pozdnej zrelosti : diss....kand. psihol. nauk : 19.00.13 / Valentina Aleksandrovna Naumova. – P.-Kamchatskij, 2013. – 209 s.

9. Shahmatov N.F. Psihicheskoe starenie: schastlivoe i boleznennoe. – M. : Medicina, 1996. – 304 s.

Having adequate knowledge and skills to match the external conditions of their own claims, goals and motives, understanding and acceptance of the existing system of values allow the individual's own life in old age to lead an independent, active, responsible and full of meaning of life. The active position of self – realization and creative relationships with the world and himself regarded as a manifestation of subjective psychology approach, where the subject – Creator, which has the ability to creatively transform according situational circumstances and their own creative abilities that specifically and optimally utilizes its creative personal resources to address new indefinite life problems. When the preliminary task of decided that the elderly are capable prosuvatysyaya to the next task, which for the elderly is the development of ego integration that involves reflection and samoproyavleniya and the positive results of this process all the I component

can be taken as an integrated, ie ego – integration is complete. Unfolded and preservation of identity – a sense of life's journey man.

Provided that the expression and development of creative activity in old age may occur due to the inclusion of older people in different kinds purposefully organized thematic creativity. In order to achieve individual fulfillment for the development of creative activity in old age by psychological and educational impact within the subjective approach, a systematic analysis of the possibilities of art-therapeutic method. Analysis of the studies allowed the conclusion that creative activity with age persists, and in some way and can be transformed in different ways formovyatys, reflecting the level of subjectivity, personal resource preservation and availability of creativity in the individual when present raises the need for finding new opportunities for creative development elderly through the actualization of experience and achievements of the individual in the previous stages of ontogeny. Adequate mobilization of resources following the implementation of the individual serves as a further factor in the development of creative personality in old age, identifying trends or progressive aging of adaptive strategies appropriate prestrukturizatsiyeyu life in creative activity of their own lives.

Key words: psychological, creative activity, activity, psychological factors, old ageю.

Отримано: 25.07.2014 р.

УДК 159.923

Грановська О.Я.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ СУБ'ЄКТИВНОГО СПРИЙНЯТТЯ ЧАСУ

Грановська О.Я. Теоретичні основи проблеми суб'єктивного сприйняття часу. У статті здійснено спробу теоретичного аналізу поняття "час", проблеми часу й сприйняття часу представлені в логико-методологічному, онтологічному, міждисциплінарному, історико-філософському, синергетичному, соціальному й соціокультурному аспектах.

Ключові слова: психологічний час, суб'єктивний час, суб'єктивне сприйняття часу, час.

Грановская О.Я. Теоретические основы проблемы субъективного восприятия времени. В статье осуществлена попытка теоретического анализа понятия "время". Проблемы времени и пространства представлены в логико-методологическом, онтологическом, междисциплинарном, историко-философском, синергетическом, социальном и социокультурном аспектах.

Ключевые слова: психологическое время, субъективное время, субъективное восприятие времени, время.

Постановка проблеми дослідження. Початок вивчення й осмислення часу й проблеми його сприйняття поклали давньогрецький філософ Аристотель і середньовічний філософ Августин. У класичний період розвитку науки й філософії великий теоретичний внесок у вив-